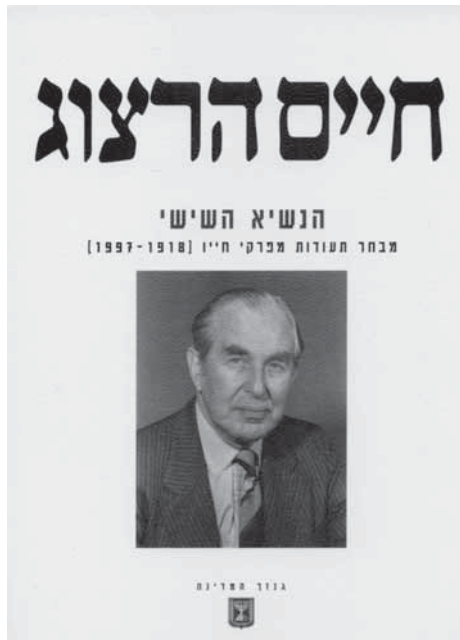


בין כתיבה היסטורית להנצחה

ימימה רוזנטל וחגי צורף (עורכי הסדרה), ארנון למפרום (ערך וכתב מבואות), חיים הרצוג הנשיא השישי: מבחר תעודות מפרקי חייו (1997-1918) (הסדרה להנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה, 8), ירושלים: גנזך המדינה, תשס"ט, לא + 666 + 3 + 3] עמ'

באוגוסט 1986 חוקקה הכנסת האחת-עשרה את 'החוק להנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה'. החוק נועד ליצור אחידות בממדי ההנצחה ולבטל את המצב שנשיא או ראש ממשלה 'שהלך לעולמו והיה לו "לובי" יותר חזק, הונצח בצורה רצינית יותר משהונצח מי שהיה לו "לובי" חלש יותר'.¹ בעקבות חקיקה זו החל גנזך המדינה להוציא לאור ספרים להנצחת ראשי המדינה, ועד עתה פורסמו בסדרה זו שמונה כרכים, שעיקרם מבחר תעודות הקשורות לפרקי חייהם של האישים. ארבעה כרכים יוחדו לנשיאי המדינה (חיים ויצמן, יצחק בן-צבי, זלמן שזר וחיים הרצוג), וארבעה לראשי הממשלה (דוד בן-גוריון, משה שרת, לוי אשכול ויצחק רבין). כל הספרים נערכו ברמה מקצועית גבוהה מאוד – המבואות בהירים ותמציתיים, מבחר התעודות מרשים וההערות רלוונטיות ומדויקות. להוותנו

1 דברי חבר הכנסת אליעזר קולס, יושב ראש ועדת החוקה, חוק ומשפט, ישיבת הכנסת ב-6 באוגוסט 1986, דברי הכנסת, לט, עמ' 4071.
2 ראו ביקורתי על ספרו של ד' אוחנה, 'משיחיות וממלכתיות: בן-גוריון והאינטלקטואליים בין חזון מדיני לתיאולוגיה פוליטית': ציון, ע (תשס"ה), עמ' 575-580.



בשנים האחרונות פורסמו כמה כרכי תעודות שנערכו באופן רשמי וחובבני,² ומולם ניצבים כרכי ההנצחה שבהוצאת גנזך המדינה כמופת של עריכה קפדנית וראויה. גם הכרך הזה, שעורכו הוא ארנון למפרום (למען גילוי נאות – הייתי מדריכו בכתיבת עבודת הדוקטור), נערך בתבונה ובאחריות, וניכר כי העורך בקיא בכל פרטיו.

אין ספק כי המפעל הזה מכובד ביותר אבל מעצם אופיו יש בו בעיה מסוימת. זהו מפעל הנצחה ממלכתי ולא מפעל היסטורי 'טהור', שיכול ואף חייב למתוח ביקורת על מושאיו ולהציג את כישלונותיהם באופן מלא. עורכי הספרים לא התעלמו מצללים בחייהם של האישים הנדונים אך הציגו אותם באורח מתון ומרומז, גילו טפח והסתירו טפח או שניים.

דוגמה מובהקת לכך היא העיסוק בתקופת כהונתו הבעייתית של הרצוג בתור ראש אגף המודיעין (אמ"ן). הוא מונה לתפקיד באפריל 1959, אחרי הדחת ראש אמ"ן הקודם, האלוף

קתדרה 134, טבת תש"ע, עמ' 162-165

אל אלוף משנה עוזי נרקיס, ידידו מחטיבת הראל ששירת אז כנספח צה"ל בפריז, כתב רבין: 'בתקופת מבצע "רותם" נתגלה האיסוף [של המודיעין] במלוא ערוותו, והוסיף שהמצב בתוך אמ"ן 'הולך ומתבלגן. האווירה שם הופכת לכלי נשוא [...] ו[מ]עולם לא היה המצב כה חמור במודיעין כפי שהוא היום' [ההרגשה שלי].⁷

בעקבות אירוע זה הרמטכ"ל רב אלוף חיים לסקוב, שטען כי הרצוג הטעה אותו, החליט להדיחו מתפקידו. הוא דיבר על כך עם בן-גוריון, אך שר הביטחון התנגד להדחה. הוא אמר לרמטכ"ל כי 'הוא אמנם הסתבך באי מסירת ידיעות לא מדויקות, אבל לא מגיע לו עונש כזה'. לסקוב דרש לשלוח את הרצוג לחופשה כפויה עד שיבוא רמטכ"ל חדש במקומו,⁸ והרצוג נאלץ לצאת לחופשה ממושכת – עד ראשית ינואר 1961, מועד פרישתו של לסקוב. הרמטכ"ל החדש, רב אלוף צבי צור (צ'רה), המליץ להעניק לו דרגת אלוף והאריך את כהונתו בתפקיד בשנה. בכך נכתב על סיום תפקידו משפט אחד: 'ב-1 בינואר 1962 סיים את כהונתו בתפקיד ראש אמ"ן, העביר אותו לידי של האלוף מאיר עמית ויצא לחופשת שחרור של כמה חודשים' (עמ' 196). כמה מקורות רמזו על בעייתיות תפקודו באותה תקופה. באפריל 1961 כתב רבין אל נרקיס כי עמית מוכן כנראה לקבל את ראשות אמ"ן, 'ובזאת אני מקווה יבוא הסוף לפרשת ויויאן [הרצוג]'.⁹ עמית כתב בספר זיכרונותיו על חילופיו עם הרצוג באופן לקוני, אך בהמשך הספר נכתב משפט קצר שמעיד על

הושפט הרכבי, בעקבות 'ליל הברווזים'.³ מבחינתו של הרצוג המינוי היה קידום משמעותי – אף שכבר היה אלוף משנה ותיק⁴ ומבוגר הוא צורף לראשונה למטה הכללי, ורוב חברי המטכ"ל היו צעירים ממנו בהרבה.⁵ אחד ממבחניו הראשונים היה פרשת 'רותם': ב-16 בפברואר 1960 התחיל צבא מצרים לרכז כוחות גדולים בסיני. תהליך ריכוז הכוחות היה מסובך ומורכב – הוא אף גרם להפסקה זמנית של השיט בתעלת סואץ – אך למרות זאת מערך האיסוף של אמ"ן לא ידע בזמן אמת על מעבר הכוחות מזרחה. בישיבת המטכ"ל ב-18 בחודש לא דיווח הרצוג על תגבור הכוח בסיני, ורק אחרי כמה ימים הגיע לישראל מידע ממקורות זרים על הצעד הזה. רק אז הורה שר הביטחון בן-גוריון לצה"ל להעביר לדרום שלוש חטיבות ולגייס מילואים.

האירוע נזכר בספר שלפנינו, אך באופן זהיר. נכתב כי 'קרב חוקרים וכותבי זיכרונות יש הסכמה שלפיה אמ"ן לקה בתפקודו בפרשת רותם כי לא התריע מראש על הכוונה להכניס כוחות מצריים לסיני, ולאחר שנכנסו לא איתר זאת מיד' (עמ' 169). במקומות אחרים נמתחה על הרצוג ביקורת חמורה הרבה יותר. יצחק רבין, שכיהן אז כראש אגף המטה הכללי (אג"ם), מתח ביקורת חריפה על אמ"ן ועל ראשו. כשהתברר עד כמה גדולים הכוחות כתב פתק לעזר ויצמן: 'אנחנו נתפסנו עם המכנסיים למטה. ל-24 השעות הקרובות, הכול תלוי בחיל האוויר'.⁶ בכך ההנצחה לרבין באותה הסדרה פורסמו דברים קשים עוד יותר. במכתב

6 'רבין, פנקס שירות, א, תל-אביב 1979, עמ' 107.
7 'רוזנטל (ערכה וכתבה מבואות), יצחק רבין ראש ממשלת ישראל 1974-1977, 1992-1995: מבחר תעודות מפרקי חייו, א: 1967-1922 (הסדרה להנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה), ירושלים תשס"ה, עמ' 254; המכתב נכתב ב-21 במאי 1960.
8 יומן בן-גוריון, 26 בספטמבר 1960, אב"ג.
9 רוזנטל (לעיל, הערה 7), עמ' 271; המכתב נכתב ב-2 באפריל 1961.

3 ב-6 באפריל 1959 נערך תרגיל גיוס שהפך מחשאי לפומבי וגרם לפניקה ציבורית לא קטנה. בעקבותיו שני אלופים הודחו: האלוף מאיר זורע, שהיה ראש אג"ם, והאלוף יהושפט הרכבי.
4 הוא קיבל את הדרגה בשנת 1950.
5 לדוגמה, חיים בר-לב, שכיהן כמפקד גיסות השריון, ועזר ויצמן, שכיהן כמפקד חיל האוויר, היו צעירים ממנו בשש שנים – הרצוג נולד בשנת 1918 והם נולדו בשנת 1924.

המובהק. מרכז מפא"י בחר ברוב קולות בבן-צבי כמועמד המפלגה לתפקיד,¹¹ וב-8 בדצמבר 1952 בחרה הכנסת השנייה בהצבעה דרמטית בבן-צבי לנשיא המדינה השני. אחרי יומיים הוא הצהיר אמונים, וכך 'חייהם של רחל ויצחק בן-צבי עמדו להשתנות מן הקצה אל הקצה'.¹²

האם ניתן להשוות את הנשיא השישי לנשיא בן-צבי, שהיה דמות נערצת ואהובה? מאז פרישתו מהצבא ועד בחירתו לנשיאות – יותר משני עשורים – מילא הרצוג תפקידים ציבוריים מעטים מאוד, והבולט שבהם היה שגריר ישראל באו"ם.¹³ מעורבותו בחיים הפוליטיים הייתה דלה למדי. בשנות השישים היה פעיל ברפ"י ואף היה מועמד מטעמה ברשימת 'המערך' לכנסת השביעית, אך לא נבחר לכנסת – הוא הוצב במקום השישים ואחד, אולם 'המערך' קיבל רק חמישים ושישה מנדטים, ועבור הרצוג 'הייתה זו אכזבה אישית' (עמ' 238). בשנת 1981, בהיותו כבר בן שישים ושלוש, הוא נבחר לכנסת העשירית, אך מפלגתו הייתה באופוזיציה, והוא עצמו לא נמנה עם צמרת המפלגה.

בפברואר 1983 הודיע הנשיא המכהן יצחק נבון כי אין ברצונו להיבחר לקדנציה שנייה. מועמדה הטבעי של מפלגת 'העבודה' לתפקיד היה חבר הכנסת שלמה הלל, ומשסירב בחר מרכז המפלגה בהרצוג כמועמדה. סיכויי להיבחר היו לא גבוהים, אבל בהצבעה שהתקיימה בכנסת ב-22 במרס 1983 הוא גבר – ברוב המינימלי הדרוש – על מועמד הקואליציה וראש הממשלה השופט העליון מנחם אֶלון.¹⁴ באותם ימים הייתה ממשלת בגין השנייה נתונה בתהליך פירוק מהיר, ראש הממשלה היה בשקיעתו, ובחירת הרצוג הייתה עדות משמעותית לכך. ב'הארץ' נכתב על כי בכירים בקואליציה וב'ליכוד' טוענים כי הכישלון בהצבעה בבחירת הנשיא הוא 'שלב מתקדם בתהליך התפוררה של הממשלה'.¹⁵

התייחסותו לתפקוד קודמו: 'הייתי באמ"ן בסך הכול שנה ורבע, אמנם בתקופה זו פעלנו רבות לשיקום חיל המודיעין, אשר היה בשפל המדרגה כאשר קיבלתי את האחריות עליו בראשית 1962 [ההדגשה שלי].¹⁰ הרוגמה הזאת מלמדת עד כמה עורך הכרך, ובעצם עורכי כל הכרכים בסדרה, נאלצו להלך בין הטיפות.

בעיה נוספת בספרי ההנצחה, בעיקר באלה שיוחרו לנשיאי המדינה, היא שחלק מהנשיאים לא היו דמויות משמעותיות בקורותינו והגיעו לכס הנשיאות הרם כשהם נדחים לקרן זוית ויוצאים מהזירה הציבורית. דוגמה לכך היא בן-צבי, שבכרך עליו נכתבו דברים ברורים על מצבו הציבורי העגום לפני שנבחר לנשיאות: 'ב-1952 דומה היה שהקריירה הציבורית של בן-צבי, בן ה-68, עומדת לחלוף. בתור חבר כנסת מן השורה הוא נותר מחוץ למרכז קבלת ההחלטות וההכרעות. חייהם של רחל ויצחק בן-צבי התנהלו הרחק מאוד מהזקורים'. בנובמבר 1952, אחרי מות הנשיא ויצמן, 'נראה שמועמדותו של [יוסף] שפרינצק מוסכמת על הכול', והנה ברגע האחרון העלה בן-גוריון את שמו של בן-צבי כמועמד לתפקיד. מניע מרכזי לצעדו היה השאיפה להרחיק מהתפקיד את שפרינצק, שהיה יריבו הפוליטי

10 מ' עמית, ראש בראש: מבט אישי על אירועים גדולים ופרשיות עלומות, תל-אביב תשנ"ט, עמ' 105. עמית התייחס למועד שבו מינה אותו בן-גוריון לראש 'המוסד'. בשנת 1963 הוא כיהן כמה חודשים כראש אמ"ן וכראש 'המוסד' במקביל.
 11 שישים וארבעה מחברי המרכז תמכו בבן-צבי, וחמישים תמכו בשפרינצק.
 12 ח' צורף (ערך וכתב מבואות), יצחק בן-צבי הנשיא השני: מבחר תעודות מפרקי חייו (1884-1963) (הסדרה להנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה), ירושלים תשנ"ח, עמ' 401-402.
 13 הוא כיהן בתפקיד שלוש שנים, משנת 1975 עד 1978.
 14 שישים ואחד חברי כנסת תמכו בו, וחמישים ושבעה תמכו בשופט אלון; שני חברי כנסת הטילו פתק לבן.
 15 הארץ, 23 במרס 1983.



חיים ואורה הרצוג
ביום חתונתם,
ל"ג בעומר תש"ז,
8 במאי 1947
(צילום: צבי אורון)

הביעה הכנסת אמון בממשלה צרה בראשות יצחק שמיר. כשנה אחר כך, בעקבות הבחירות לכנסת האחת-עשרה, עלתה שאלת הרכבת הממשלה, והרצוג שוב קרא להקים ממשלת אחדות. הוא 'לא הסתיר את תמיכתו העמוקה בממשלת אחדות לאומית וראה בה אמצעי להוצאת המדינה מהמשבר הכלכלי העמוק' (עמ' 416). הפעם התקבלה קריאתו, וב-13 בספטמבר 1984 הביעה הכנסת אמון בממשלת אחדות רחבה, שתמכו בה יותר מ-100 חברי כנסת, ושנודעה בשם ממשלת הרוטציה.¹⁸

מעבר להערותי יש לציין כי כל כרכי ההנצחה שהוציאו לאור גנוז המדינה, ובהם הכרך שלפנינו, הם כלי עזר חשוב וחיוני לחוקרי קורות המדינה.

עברה המשפחה לרבלין מאחר שאב המשפחה, הרב יצחק הלוי הרצוג, מונה לרב העיר.

18 שמעון פרס כיהן כראש הממשלה בשנים 1984-1986, ואחר כך החליף אותו יצחק שמיר.

התשובה על השאלה בדבר השוואה בין הרצוג לבן-צבי היא מורכבת ולא חד-משמעית. מצבו של הרצוג היה שונה מזה של בן-צבי: הוא לא היה בימי דמדומי הקריירה שלו אלא חבר כנסת חדש ובעל תפקיד מכובד (בשנת 1980 מונה לנשיא 'אורט' העולמי). אך בכל זאת בחירתו לנשיא המדינה העלתה את מעמדו באופן רדיקלי – הוא הפך מחבר כנסת מן השורה¹⁶ לאזרח הראשון במעלה. יש להביא בחשבון גם שאפילו במפלגתו שלו הוא לא היה מועמד טבעי לתפקיד – המועמדות של קודמו, נבון, נתפסה כטבעית ומובנת הרבה יותר מזו שלו.

הרצוג היה נשיא המדינה עשר שנים משנת 1983 עד 1993 – הנשיא היחיד אחרי שזר שכהן בתפקיד עשור שלם. כהונתו הייתה מכובדת ביותר ושידרה הדרת כבוד, אך לא עממיות – בתקופתו הקרין משכן הנשיא ריחוק צונן. לא ניתן היה להריח את הניחוח הים תיכוני שאפיין את ימי קודמו ואת תקופת הכהונה של הבא אחריו, הנשיא השביעי ויצמן. פה אפשר לחוש את ההבדל בין מי שגדלו בארץ לבין מי שגדלו ברבלין, הרחוקה הקרה.¹⁷

מאפיין נוסף של כהונתו היה מעורבותו בשאלות פוליטיות, דבר שלא אפיין את קודמיו. דוגמה בולטת לכך הייתה תמיכתו בכינון ממשלת אחדות. בשנת 1983, אחרי התפטרותו של ראש הממשלה מנחם בגין, נקט הרצוג צעד שהפתיע את המערכת הפוליטית 'כשבראיון בטלוויזיה קרא להקמת ממשלת אחדות לאומית, חרף התנגדותן של הסיעות הגדולות למהלך זה' (עמ' 388). קריאתו לא התקבלה – ב-10 באוקטובר 1983

16 הוא היה במקום העשרים ואחד ברשימת 'המערך', והמפלגה קיבלה ארבעים ושבעה מנדטים, כלומר מקומו היה מכובד אך לא בכיר.

17 הרצוג נולד בבולפסט שבצפון אירלנד. כשהיה בן שנה